

INLEIDING

In het kader van het onderzoek naar de geschiedenis van de globeproductie in de Nederlanden van de zestiende tot en met de achttiende eeuw bleek dat er voor de achttiende eeuw weinig bronnen over uitgevers van kaarten e.d. door publikaties toegankelijk waren. Voor de zeventiende eeuw beschikt de historisch kartograaf over de uitgebreide bronnenpublicatie *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de zeventiende eeuw* van M.M. Kleerkooper en W.P. van Stockum ('s-Gravenhage, 2 delen, 1914-1916), waarin veel materiaal over de kaartenhandel. Onder de "moderne" bronnen die zij noteerden vinden we advertenties uit laat zeventiende-eeuwse en vroeg achttiende-eeuwse kranten. Het vermoeden rees daardoor dat de advertenties in kranten veel informatie zouden kunnen verschaffen over de kaartenhandel in de achttiende eeuw. Een dergelijk onderzoek in Engeland was enige jaren geleden succesvol afgesloten door Sarah Tyacke en gepubliceerd als *London Map-Sellers 1660-1720* (Tring, Hertfordshire, 1978). Hierin vinden we advertenties uit de *London Gazette* van 1668 tot 1719.

Er zijn twee kranten die voor het Nederlandse onderzoek in aanmerking kwamen: de *Amsterdamse Courant* en de *Haarlemsche Courant*, beide zijn sedert het eind van de zeventiende eeuw geregeld verschenen en er zijn sedert die tijd complete jaargangen bewaard gebleven. Gekozen is voor de *Amsterdamse Courant*; ten eerste omdat er van uitgegaan is dat de voornamelijk Amsterdamse kaartenhandelaars in de plaatselijke krant geadverteerd zullen hebben, en ten tweede omdat er van die krant "voorlopers" sedert het begin van de zeventiende eeuw bewaard zijn. Of het eerste uitgangspunt gerechtvaardigd is zal een gelijksoortig onderzoek van de *Haarlemsche Courant* moeten uitwijzen. Het tweede punt gaf de mogelijkheid het onderzoek uit te breiden met de zeventiende-eeuwse advertenties, die niet alle in het werk van Kleerkooper en Van Stockum zijn vermeld.

Amsterdamse kranten

In de eerste helft van de zeventiende eeuw kennen we in Amsterdam voornamelijk twee kranten - aan twee zijden bedrukte folio's met nieuws, die één maal per week werden uitgegeven.

Broer Jansz gaf een krant uit, waarvan het eerste exemplaar uit 1618 dateert. Aanvankelijk droeg zijn krant geen naam. Sedert 1629 draagt ze de titel *Tijdinghen uyt verscheyden Quartieren* (met een wisselende spelling). Na het overlijden van Broer Jansz in 1658 wordt de uitgave door zijn weduwe voortgezet. Wellicht is deze uitgeverij later overgenomen door Casparus Commelin.

De tweede krant droeg de naam *Courante uyt Italien ende Duytschlandt &c.* (eveneens met een wisselende spelling), en werd uitgegeven door Jan van Hilten. Het oudst bekende exemplaar is van 1619 en is gedrukt bij Joris Veselaer. Van Hiltens opvolger is Otto Barentsz Smient, die vanaf 1656 tot 1667 of later de *Courante* uitgeeft.

In 1672 is de situatie anders. Vier verschillende uitgevers drukten een krant met de naam *Amsterdamse Courant*, die op drie verschillende wekdagen uitgegeven werd: dinsdag, donderdag en zaterdag.

- *Amsterdamse Dingsdaeghse Courant*, beurtelings uitgegeven door Johannes van Ravesteyn en Mattheus Coesart.

VIII

- *Amsterdamse Saturdaeghse Courant*, beurtelings door Casparus Commelin en Otto Barentsz Smient.
 - *Amsterdamse Donderdaeghse Courant*, beurtelings door de vier genoemde uitgevers, elk één maal in de vier weken.
 Het Amsterdamse gemeentearchief bezit een band met kranten van deze vier uitgevers uit de jaren 1672-1677, echter incompleet (zie Sautijn Kluit, blz. 231-237).

In 1682 werd Adriaen van Gaesbeeck als courantier aangesteld, wellicht als opvolger van Mattheus Coesart. Hij gaf zijn krant drie maal per week uit onder de namen *Amsterdamsche Dings-*, *Donder-* resp. *Saturdaghse Courant*. Hij overleed in 1686. Het Amsterdamse gemeentearchief heeft een band met Van Gaesbeecks kranten van 14 september 1684 tot en met 12 februari 1686 (zie Sautijn Kluit, blz. 238-239).

Naast Van Gaesbeeck was ook Commelin nog als courantier werkzaam. Ook hij gaf zijn krant op de drie genoemde dagen uit. Na het overlijden van Van Gaesbeeck besloten de burgemeesters voortaan slechts één persoon als courantier aan te stellen, zodat Commelins krant de enige bleef.

Een volledige serie van de *Amsterdamse Courant* van Commelin en zijn opvolgers bezit het Amsterdamse gemeentearchief vanaf het nummer van 5 januari 1686. Achtereenvolgens is de krant uitgegeven door (naar Sautijn Kluit, blz. 240-271):

<i>naam</i>	<i>sedert</i>
Casparus Commelin, verkocht door Aert Dircksz Oossaen	(1686)
Casparus Commelin, verkocht door Johannes Broers	26 april 1692
Willem Arnold en de wed. A.D. Oossaen	9 juni 1693
Willem Arnold en de erfgen. van Oossaen, uitgegeven door Dirk Schouten	6 november 1703
Willem Arnold en de wed. Dirk Schouten	22 oktober 1718
Wed. Dirk Schouten	1 mei 1723
De erven van Dirk Schouten	2 mei 1724
Aart Dirk Schouten	28 juli 1731
Jan Spanjert	1 mei 1734
Hendrik Linsen	2 februari 1743
Stadsdrukkerij/Stadscourantdrukkerij	1 februari 1791

De laatste krant in deze vorm verscheen op 30 november 1811. Ze werd toen vervangen door een nieuws- en advertentieblad, dat dagelijks ging verschijnen. Die krant droeg sedert 17 november 1813 weer de naam *Amsterdamsche Courant*.

De naam van de krant werd van 12 januari 1686 tot 1 januari 1763 gespeld met *Amsterdamse*, vanaf 1763 met *Amsterdamsche*. De wekdagen komen tot augustus 1776 in de titel voor als *Dings-*, *Donder-* en *Saturdaegse*.

Advertenties

De vroegste advertenties werden gebracht als nieuws: "die-en-die" uitgever heeft een nieuwe kaart of nieuw boek gedrukt en uitgegeven". Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw werden ook andere advertenties geplaatst.

De hoeveelheid advertenties nam ook sterk toe. In de kranten van Broer Jansz en Jan van Hilten werden zo af en toe één of twee advertenties geplaatst. Vanaf ca. 1684 stonden er in elke krant advertenties, eerst nog een halve bladzijde of minder, maar dit was aan het eind van de achttiende eeuw uitgegroeid tot drie à vier bladzijden - de krant had in die tijd een omvang van acht pagina's gekregen. Mej. van Eeghen schrijft in haar artikel "De Amsterdamsche Courant in de achttiende eeuw" over de prijzen en opbrengsten van de advertenties.

In deze publikatie is de letterlijke tekst weergegeven van de advertenties in de genoemde kranten, die van belang (kunnen) zijn voor de geschiedenis van de kartografie. De voor dit onderwerp niet van belang zijnde passages zijn weggelaten en vervangen door drie punten tussen haakjes (...).

De volgende soorten advertenties zijn weergegeven:

1. Advertenties, waarin uitgevers of kaartverkopers hun kaarten, atlas-
sen of globes aanbieden, tevens de advertenties voor boeken, waarin
zich één of meer kaarten bevinden (indien dit uit de tekst van de
advertentie blijkt).
2. Vervolgens vindt men ook de advertenties voor boeken op het gebied
van de navigatie (o.a. de zgn. stuurmansboeken), plaatsbepaling,
landmeten, het gebruik van kaarten en globes e.d. Hiermee samen-
hangend zijn de advertenties voor zeevaartkundige en astronomische
instrumenten.
3. In relatie tot de vorige groep staan de advertenties, waarin onder-
wijs in één van de genoemde vakken wordt aangeboden. In het meren-
deel van de gevallen is het betreffende vak slechts een (klein) deel
van het totale aangeboden vakkenpakket.
4. Een belangrijke groep wordt gevormd door de advertenties voor open-
bare verkopeningen van bibliotheken en inboedels. Wanneer in deze ad-
vertenties de aandacht wordt gevestigd op kaarten, atlases, globes
en/of zeevaartkundige en astronomische instrumenten zijn ze hier
weergegeven. In deze groep advertenties komen de meeste weglatingen
voor, daar ze vaak een opsomming geven van de soorten boeken en/of
meubilair. De volledige naam en eventuele functies van de vorige
eigenaar, de datum en plaats van de verkoping en de namen van de
boekverkoper(s) of makelaar(s) onder wiens leiding de verkoping ge-
schiedt zijn in alle gevallen volledig weergegeven (met uitzondering
van enkele advertenties, waar meer dan 10 of 20 verschillende make-
laars de aankondiging doen).
5. Diversen, zoals advertenties van kaartverkopers, waarin géén van de
onder 1 genoemde werken aangeboden wordt; adreswijzigingen van kaart-
verkopers; personeelsadvertenties voor landmeters; modellen van ste-
den; enz.

De advertenties staan in één chronologische volgorde. Door twee indexen worden ze toegankelijk gemaakt. De eerste index is systematisch, de hoofdingeling volgt de bovenstaande indeling in groepen. De kaarten en atlases uit de eerste groep zijn regionaal geïndexeerd, voor zover dat mogelijk was. Hiervoor is gebruik gemaakt van de CCK-regiocodering (enigszins aan de achttiende-eeuwse situatie aangepast). De tweede index vermeldt in alfabetische volgorde alle persoonsnamen, die in de advertenties voorkomen.

Een bespreking van het voorkomen van de verschillende groepen advertenties in het verloop van de tijd, de gebieden waarvan kaarten worden aangeboden e.d. is hier minder op haar plaats. Dat zal moeten gebeuren door de gebruikers van deze bronnenpublicatie.

Tenslotte wil ik een woord van dank uitspreken aan allen die hebben bijgedragen in de totstandkoming van dit werk. Vooral de medewerkers van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam ben ik zeer erkentelijk voor de geboden faciliteiten. En niet in de laatste plaats gaat mijn dank uit naar de uitgever, die het mogelijk heeft gemaakt dat deze bronnen voor de geschiedenis van de kartografie voor een grote groep onderzoekers toegankelijk is geworden.

Drs P.C.J. van der Krogt

Delft, november 1984